בהר [ב]

א. כתוב בפרשתנו [1]: "וכי ימוך אחיך גו' גר ותושב וחי עמך, אל תקח מאתו נשך ותרבית גו'". ופירשו חז"ל בגמרא [2], שמה שנאמר "אל תקח מאתו נשך ותרבית" קאי רק על "אחיך" ולא על "גר ותושב" [שלכן נאמר "אל תקח מאתו" בלשון יחיד, ולא "אל תקח מאתם" בלשון רבים]. ומה שנאמר "גר ותושב" הוא רק לענין "וחי עמך" — "שאתה מצווה להחיותו" [3], אבל לא לענין "אל תקח מאתו נשך ותרבית".

וכתב הרמב"ם [4]: "העכו"ם וגר תושב לוין מהם ומלוין אותן בריבית . . לאחיך אסור ולשאר העולם מותר. ומצות עשה להשיך לעכו"ם [5] שנאמר [6] לנכרי תשיך, מפי השמועה למדו שזו מצות עשה".

והיינו שישנם ג' דינים בהלואה בריבית: ישראל — אסור להלוותו בריבית, גר תושב — מותר להלוותו בריבית, עכו"ם — מצוה לקחת ממנו ריבית.

והנה מה שהתירה התורה לקחת ריבית מעכו"ם (ומגר תושב) — אף ש"אסור לגזול או לגנוב כל שהוא דין תורה בין מישראל בין מנכרי" [7] וגם "אסור (מדאורייתא [8]) לרמות את בני אדם במקח וממכר . . ואחד עכו"ם ואחד ישראל שוים בדבר זה" [9] —

מובן הוא, כי שאני [10] ריבית מגזל ואונאה, וכדאי' בגמרא [11] (שגם בישראל לא מצינו למילף האיסור דלקיחת ריבית מאיסורי גזל ואונאה, כי) "מה להנך (גזל ואונאה) שכן שלא מדעת ["אונאה — לא ידעי בי', גזל — על כרחי' שקל" [12]], תאמר בריבית דמדעתי' [נותן לו [13]]".

ומכיון שהריבית שאני מגזל ואונאה, דלקיחת הממון הוא "מדעתי'" דהלוה, לכן אתי שפיר שלא אסרה התורה לקחת ריבית (הקלה מגזל ואונאה)

---

1) כה, להו"ו.
2) ב"מ ע"א, ס"ע"א.
3) רש"י שם.
4) הל' מלוה ולוה רפ"ה.
5) וכ"כ בסהמ"צ מ"ע קצת, וכן פסק אדה"ז ביו"ד הל' ריבית סע"ה, שהוא מ"ע. וראה בנו"כ הרמב"ם שם. מפרשים לסהמ"צ להרמב"ם שרש ו. ב"ח ליו"ד ר"ס קנט.
6) תצא כג, כא.
7) לשון אדה"ז — בשולחנו ריש הל' גזילה וגניבה, מרמב"ם ריש הל' גניבה. טושו"ע חו"מ ריש סי' שמח. ובנוגע לגזילה ראה רמב"ם ריש הל' גזילה ואבידה. טושו"ע שם ר"ס שנט (ראה ש"ך שם סק"ב בשם המהרש"ל, שהרמב"ם והסמ"ג ס"ל שהוא מדאורייתא).
8) שו"ע אדה"ז הל' אונאה וגניבת דעת סי"א.
9) רמב"ם הל' מכירה רפי"ח. וראה טושו"ע חו"מ סרכ"ח ס"ו.
10) ראה בכ"ז רמב"ן תצא שם, כ'. אברבנאל תצא שם ד"ה והתשובה הד'. שו"ת צ"צ יו"ד ספ"ב.
11) ב"מ סא, א.
12) רש"י שם.

אלא מ"אחיך" אבל לא מעכו"ם (וגר תושב).

אמנם זה שיש גם "מצות עשה להשיך לעכו"ם", צריך ביאור: אף שהלוה נותן את הריבית מדעתו ומרצונו — אבל הרי התורה קראה בשם "נשך"[12] וסו"ס יש "בכולן (גזל אונאה וריבית) חסרון ממון שמחסר את חבירו"[13] — וא"כ מהו הטעם שנצטווינו לחסר ממונו של העכו"ם ע"י נשך?

ב. ויובן זה בהקדים ביאור פלוגתת הפוסקים אם מועלת מחילה בריבית: דעת הגאונים[14], שגם אם המלוה כבר גבה את הריבית, אין מחילת הלוה מועלת לפטור את המלוה מלהחזירה ללוה, והטעם לזה: "כל ריבית שבעולם מחילה היא, אבל התורה לא מחלה ואסרה מחילה זו, לפיכך אין המחילה מועלת בריבית". אבל דעת הרא"ש[15] (וכן נפסקה ההלכה בטור ושו"ע[16]), שאין מחילה מועלת להתיר את לקיחת הריבית מעיקרא (כי כל ריבית שבעולם מחילה היא והתורה אסרה מחילה זו), אבל "אם (כבר) לקח ממנו ריבית וצריך להחזירה לו, מועלת מחילה לפוטרו כמו בכל גזל"[17].

והנה טעמם של הגאונים שאין מחילה מועלת כלל בריבית גם לאחרי שנתנה הלוה מדעתי להמלוה

[אף שחידוש זה, ש"התורה לא מחלה ואסרה מחילה זו" הוא, לכאורה, רק בנידון מחילת הלוה והסכמתו לתת את הריבית, אבל לאחרי נתינת הריבית לא מצינו שהתורה אסרה ה' מחילה]

מבאר הריטב"א[18], וז"ל: "תביעת ריבית לא הויא כשאר תביעות בגזל ואונאה וכיוצא בהן דאית לי' על חברי' שעבוד ממון, אלא חיוב הוא שחייב הכתוב להחזיר איסור שבלע . . דחיובא דרמא עלי' רחמנא הוא, וכענין חוב למ"ד פריעת בע"ח מצוה ושעבודא לאו דאורייתא, אלא דהתם איכא דין ממון לחבירו ומהניא מחילה, אבל הכא לשמים הוא חייב, וכיון שכן לא תועיל לו מחילת חבירו".

והיינו, שכוונת הגאונים בההוכחה ש"כל ריבית שבעולם מחילה כו'" היא*[19]:

---

13) ראה פרש"י משפטים כב, כד: כנשיכת נחש שנושך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש . . עד שהריבית עולה ומחסרו ממון הרבה. וראה תנחומא משפטים ט. שמו"ר פל"א, ו.

14) לשון רש"י ב"מ שם (ד"ה למה לי).

15) הובא ברמב"ם הל' מלוה ולוה פ"ד הי"ב. וברא"ש וחידושי הריטב"א החדשים (והובא בשיטמ"ק) לב"מ שם.

16) ב"מ שם. וכ"ה דעת הרמב"ם (לפי פי' המ"מ והריטב"א הנ"ל) שם.

17) יו"ד סי' קס ס"ה. וכ"ה בשו"ע אדה"ז הל' ריבית ס"ה.

18) ל' הטושו"ע שם.

19) ב"מ שם.

*19) בשו"ת אבנ"ז (יו"ד (ח"א) סקמ"ו סק"ג), שסברת הגאונים "כל רבית שבעולם מחילה היא והתורה לא מחלה כו'" וסברת הריטב"א "לשמים הוא חייב" ב' טעמים הם. אבל ע"פ מ"ש לעיל בפנים שהחידוש ש"התורה לא מחלה" מצינו רק בנידון המחילה לתת את הריבית ולא בנוגע לה"

מכיון ש„כל ריבית שבעולם מחילה היא" אלא ש„התורה לא מחלה ואסרה", הרי מזה מוכח שהאיסור דלקיחת ריבית והיוב החזרתה אינו בגדר דין ממון שהוא חייב לחבירו (מאחר שהלה מחל את הריבית), אלא שהוא ענין ואיסור שהתורה הטילה על המלוה בגדר מצוה וחיוב לשמים (ובחיוב החזרתו ללוה הוא משועבד לגבוה) — ולכן „אין המחילה מועלת בריבית" גם אחרי שקבלה המלוה, כי אינו יוצא ידי חובתו לשמים עד שיחזיר את ה„איסור שבלע".

ג. והנה עפי"ז צ"ל דסברתו של הרא"ש (והטור והשו"ע) דמהני מחילה בריבית (לאחרי שבא לידי המלוה):

ע"ה שחיוב החזרת הריבית הוא חיובא דרמא רחמנא עלי', ואינו מטעם שעבוד ממון (כמו שהוכיח הריטב"א שם[20]), בכ"ז, חיוב זה שחייבתו התורה איז זה ד„לשמים הוא חייב", אלא דרמא רחמנא חיובא עלי' להחזיר את הממון שחיסר את חבירו שלא כדין,

והיינו שנתחייב (מצד מצוה זו) בחיוב לחבירו, וע"ז מהני מחילה.

וכמבואר בדברי הריטב"א הנ"ל (לשיטת הגאונים) שענין החזרת הריבית מפאת חיובא דרמא רחמנא עלי' (ולא מטעם שעבוד ממון) ה„כענין פריעת בע"ח מצוה", אלא שהריטב"א חילק (לדעת הגאונים) בין פריעת בע"ח להחזרת ריבית, דבפריעת בע"ח „איכא דין ממון לחבירו ומהניא מחילה אבל הכא לשמים הוא חייב", ושיטת הרא"ש היא שגם ענינה של מצות החזרת ריבית הוא שחייבתו התורה להחזיר את הממון שחיסר את חבירו, ואינו בגדר „חיוב לשמים"[21].

ונמצא שבין לשיטת הגאונים ובין לשיטת הרא"ש (והטושו"ע)[22] נחשב

מחילה שלאחרי נתינת הרבית — הרי מובן, שהסברא „התורה לא מחלה כו'" (כש־לעצמה) אינה מספקת שמשו"ז לא תועיל מחילה גם אח"כ [ולהעיר גם משו"ע אדה"ז (הל' רבית שם) שכותב „כל רבית שבעולם מחילה כו' והתורה לא מחלה ואסרה מחילה זו", ומ"מ פוסק כהרא"ש שהמחילה שלאחר נטילת הריבית מועלת],

ולכן צריך לומר, שהסברת הריטב"א ד„לשמים הוא חייב" היא הסברה בדברי הגאונים „התורה לא מחלה כו'", כבפנים.

20) מהא ד„רבי יוחנן סבר (ב"מ סא, ב) דריבית קצוצה אינה יוצאה בדיינין וגם לד"ה אם מת בניו פטורין אלא בדבר המסויים מפני כבוד אביהן בלבד" (שם סב, א).

21) וההוכחות שבריטב"א שם (הובאו בהערה הקודמת) ה"ה רק שאינו שעבוד ממון אלא חיובא דרמא רחמנא עלי' ולא כבגזל ואונאה שישנו שעבוד ממון, עיי"ש. אבל לא לענין זה ש„לשמים הוא חייב".

22) אבל ראה רמב"ן בסהמ"צ מ"ע יז (במנין המצות שלו). ובמג"א שם.

העירני ח"א: דבשו"ת אבני נזר (סימן קס"ח סק"א) כתב שס"ל להרמב"ם (לפי ביאור המג"א שהטעם מה שלא מנה הרמב"ם מצות החזרת ריבית הוא „לפי שהיא נכללת במצות השבת הגזילה") שהוא „חיובא דממונא"*. ושם סק"ב שאלו ה־סוברים דמהני מחילה סבירא להו כשיטה

*) וי"ל (בדוחק עכ"פ) שגם המג"א סובר שממון הרבית הוא נחשב לממונו של המלוה והחיוב להחזירו הוא רק מצוה, ומה שהיא נחשבת במצות השבת הגזילה הוא רק מצד זה שענינה של מצות החזרת רבית הוא להחזיר את הממון שחיסר את חבירו (כבפנים), דוגמת השבת הגזילה.

ממון הריבית לממונו של מלוה [**] ואין עליו חיוב להחזירו מצד דין ממון

זו.

אבל ** ראה ב"י (יו"ד סק"ס ד"ה ומ"ש רבינו. שם סקס"א ד"ה ורבית דאורייתא (מהגמק"י (פרק א"נ) בשט הרשב"א והר"ן). וכן פסק בשו"ע שם ס"ה): "דהא דר"ק יוצאה בדיינים, היינו לומר דכופין אותו . . כדי שיקיים המצוה, אבל אין ב"ד יורדין לנכסיו" *** — הרי משמע שס"ל להמחבר שהרבית הוא ממונו של המלוה. ומכיון שגם המחבר (יו"ד סי' קס ס"ה) פוסק כהרא"ש ש"מועלת מחילה לפטרו" [וראה אבני נזר שם: "ודברי המחבר לפענ"ד סותרין זא"ז וצ"ע"] — על כרחך צ"ל שהטעם לזה הוא לפי שעניגה של מצוה זו היא להחזיר את הממון שחיסר את חבירו, כנ"ל בפנים. וראה בהנסמן לקמן הערה 23.

23) ראה חידושי הריטב"א קדושין ו, ב. חידושי הריטב"א החדשים ב"מ סה, א בשם הרמב"ן (הובא בשטמ"ק שם).

במחנ"א (הל' מלוה ולוה דיני ריבית ס"ב) רוצה להוכיח מכ"מ (דלא כהריטב"א) דכשהריבית הוא בעין לא קנה המלוה את הריבית. אבל ראה שעה"מ (פ"ח מהל' אישות הל' טו) שהשיג עליו. וראה גם אבני מילואים סי' כח סקכ"ב. פנ"י ב"מ סא, ב. חי' רעק"א שם, א"ב. ועוד.

**) וכן מוכח מזה שלא הובא בטור וכו' (ענין זה שכ' הרמב"ן או המג"א) שצריך להחזיר ריבית כמו שצריך להחזיר הגזילה כו'. (ומובן שאין זה דומה למ"ש הטור (בשם הרא"ש) שמועלת מחילה כו' כמו בכל גזל. וראה מחנ"א (הל' מלוה ולוה דיני רבית סימן יו"ד) מש"כ בהרא"ש).

***) במחנ"א (שם סי' א') כתב דלדעת הרא"ש יורדין לנכסיו, אבל עי"ש שאי"ז מטעם שעבוד ממון כ"א דנחתינן לנכסיו כדי שיקיים המצוה דכמו שכופין אותו בגופו כופין אותו בממונו. וראה פס"ד להצ"צ חידושים על הרמב"ם בתחלתו (ע' שלט). קצה"ח סל"ם סק"א. סי' ר"צ סק"ג.

כשלעצמו, אלא מצד חיובא דרחמנא.

ד. ועפ"ז יש לבאר, בפנימיות הענינים, פרט בדין החזרת ריבית:

המלוה בריבית אם בא לעשות תשובה ולהחזיר הריבית אין מקבלים ממנו [24], ואע"פ שאין מקבלים ממנו חייב להחזיר לצאת ידי שמים ומ"מ מדת חסידות שלא לקבל ממנו [25]. והביאור בזה:

ארז"ל [26] "התורה חסה על ממונן של ישראל", והטעם לזה י"ל:

פס"ד הוא "כל מעשיך לשם שמים" ו"בכל דרכיך דעהו" [27] — במילא כיון שזהו ממונו עליו לקיים פס"ד זה גם בכל ממונו [28], ובל' הרמב"ם [29] "לא יהי' בלבו לקיבוץ ממון בלבד אלא כו'".

בסגנון תורת החסידות — בממונם של ישראל ישנן "ניצוצין קדושים השייכים לשרש נשמתו" [30].

24) ב"ק צד, ב. רמב"ם פ"ד מהל' מלוה ולוה ה"ה. טושו"ע יו"ד סי' קסא ס"ז.

25) שו"ת הריב"ש סי' תיז. הובא בב"י יו"ד סי' קסא ד"ה והיכא. משא"כ בגזילה — ראה טושו"ע חו"מ ר"ס שסו ובחכמת שלמה (למהרש"ק) שם.

26) ר"ה כז, א. וש"נ.

27) אבות פ"ב, מי"ב. משלי ג, ו. וראה לקו"ש ח"ג ע' 907, 932.

28) להעיר מהציוני דלא תשחית גו' (אלא כיון שזהו היזק — ולא רק מניעת ריוח — הזהירה תורה אפילו משל הפקר (ואפילו על של נכרים שנלחמים עמהם) — הל' שמירת גוף כו' — לאדה"ז — סי"ד).

29) הל' דיעות פ"ג ה"ב (וסיום הענין בה"ג שם).

30) כתר שם טוב סי' ריח (בהוצאת

והנה מכיון שהטביע הקב"ה את עולמו באופן וסדר זה, שהאדם יכול להרויח בכספו ע"י שילוה אותו ברי־בית [32] ויתירה מזו ש"אגר נטר לי' "[33] השכל מחייב זה [34] — הרי מובן, שגם הניצוצות שבהריבית יש להם איזו שייכות לשרש נשמתו. אולם מאחר שהתורה אסרה את הריבית, לא ניתן לו לברר ניצוצות אלו וסדר עבודתו בהם הוא בדרך דחי' (כמו בניצוצות שבכל דברים האסורים [35]).

אמנם לאחרי שלקח המלוה את דמי הריבית וכבר נעשו חלק מממונו ואין עליו חיוב להחזירה מצד דין ממון כשלעצמו, אלא מצד חיובא דרמא רחמנא עלי' כנ"ל — הנה אף שעבר איסור בזה וחייב להחזיר את הריבית, מ"מ, כל היכא שישנה דרך אחרת המאפשרת שלא יצטרך להחזירה — צריך להשתדל שתשאר הריבית בידו,

מכיון שהניצוצות שבה שייכים לשרש נשמתו.

וזהו הטעם (הפנימי) שמדת חסידות היא שלא לקבל החזרת הריבית מהבא לצאת ידי שמים, כי הניצוצות שבדמי הריבית, שייכים לשרש נשמתו של המלוה.

ה. ע"פ כל הנ"ל יש לבאר גם הטעם שנצטוינו ליקח הריבית מן הגוי — אף שאסור לחסר ממונו ע"י גזל ואונאה — כי ניצוצות אלו שבדמי הריבית של הגוי הלוה מ־ישראל, שייכים הם להמלוה, ועליו לברר את הניצוצות מרשות הקליפה ולהעלותם לקדושה [36].

ועפ"ז יובן גם מה שיש אומרים [37] דהמצוה ד"לנכרי תשיך" היא (לא רק ליקח ממנו ריבית, אלא גם) מצוה להלוות את הנכרי בכדי לקחת ממנו ריבית — כי מזה שהנכרי זקוק לה־ישראל שילוה לו מעות, מוכח, שה־ניצוצות הנמצאים במעותיו של נכרי זה שייכים הם לישראל. ולכן מצוה להלוותו בכדי לקחת ממנו ריבית בכדי להעלות את ניצוצות אלו לקדושה.

(משיחת ש"פ משפטים, תשכ"ג)

קה"ת). אור תורה להה"מ קא, ד (בהוצאת קה"ת).

31) ראה אברבנאל שבהערה 10. וגם לאחר שהתורה אסרה ריבית הנה "הריבית חוב הוא שנתחייב הלוה וחייב לשלם אלא שהתורה גזרה שאף שנתחייב שלא יקח" (מל"מ פ"ת מהל' מלוה ולוה ה"א ד"ה מי שהי'). וראה צפע"נ עה"ת תצא כג, כ (ע' ריז): "שבאמת הוא חייב לו ריבית כו' רק שהתורה אסרה זה".

32) ב"מ סג, ב.

33) ועד כדי כך דתמשין דעבדין טבין מן מאתים דלא עבדין (ירוש' פאה פ"ח ה"ח).

34) ראה לקו"ת שה"ש ו, ד.

35) ראה אוה"ת דברים ד"ה לנכרי תשיך (ע' תתרח): "ולכן יש ליקח ממנו (מהנכרי) רבית". וראה גם אוה"ת (יהל אור) לתהלים טו, א סק"ד: "אמנם לעכו"ם הותר הנשך . . שתתמלא מל' דאצילות מחורבנם של ג' קליפות".

36) ראה כנה"ג ליו"ד סי' קנט.